

אתגרים באבחון וייעוץ תעסוקתי-שיקומי

יעל גולדפרב

רקע

תחום השיקום מאגד בתוכו מגוון של התערבויות שמטרתן להעצים את האדם המתמודד עם מגבלה ומצבים רפואיים כרוניים ולהביאו למימוש עצמי ותפקוד מיטבי בחיי היומיום (Maki & Riggan, 2004). העבודה מהווה מרכיב מרכזי במארג החיים ולה השלכות רבות על היבטים כלכליים-קיומיים, חברתיים ורגשיים, לכן האבחון והייעוץ התעסוקתי הוא שלב משמעותי מאוד בתהליך השיקום. מרבית תהליכי הייעוץ המתקיימים במכללת גל-לוינשטיין נערכים כחלק מתהליך שיקום תעסוקתי הממומן על ידי המוסד לביטוח לאומי או משרד הביטחון. את המשתקם מלווה עובדת השיקום, עובדת סוציאלית בהכשרתה. תפקידה ללוות את האדם בתהליך האבחון והייעוץ, כדי לסייע לו בהחלטה לאילו מסלולי לימודים או עבודה יתאים, ולגבש עמו תוכנית שיקום מתאימה.

הנועץ הוא שותף מלא בתהליך, ובשיחת ההיכרות מודגשת הציפייה כי ייקח בו חלק פעיל. השאיפה היא ליצור תחושת ביטחון שתאפשר אותנטיות, כנות ואמונה בכך שהפסיכולוגית והנועץ הם שותפים בתהליך של חקירה שמטרתו טובת הנועץ

המסגרת שבה מתקיים התהליך הייעוצי - ציפיות ומטרות

מבחינת היקפו, הליך האבחון והייעוץ התעסוקתי דורש בדרך כלל בין 5 ל-10 פגישות, אך לעתים הוא מתארך מעבר לכך. שלבי האבחון בעיקרם כוללים שיחת קליטה (אינטייק), אבחון (מאבחון סטנדרטי של ימים ספורים ועד לאבחון תצפיתי של כמה שבועות, במסגרתו הנועץ לומד בכיתה ועוסק בחומרי למידה בהתאם לרמה הלימודית שלו), ושיחות ייעוץ עם פסיכולוגית תעסוקתית.

בטריית האבחון הסטנדרטית כוללת מבחני כישורים, נטיות תעסוקתיות ומבחני אישיות. המבחנים מונגשים במידת האפשר בהתאם לסוג המגבלה ועל פי הוראות הפסיכולוגית. ההנגשה יכולה להיות בעלת אופי טכני כגון נוכחות של מתורגמנית לשפת סימנים או הנגשה מורכבת יותר המלווה בלמידה ואדפטציה לצרכים ולמאפיינים שונים של קבוצות באוכלוסיית הנועצים. כחלק ממערך האבחון קיימת אפשרות לעריכת אבחונים דינמיים הכוללים התערבות ובדיקה של יכולת ההשתנות

והלמידה של הנועץ, מערך אבחון ייחודי המותאם עבור נועצים המאובחנים על הספקטרום האוטיסטי ועוד.

הייעוץ מתקיים תחת מערך ציפיות מורכב. הגורם המפנה, עובדת השיקום, מפנה את הנועץ בציפייה לקבלת חוות דעת מקצועית לגבי יכולותיו וסיכויי ההשתלבות שלו בתעסוקה, עם המלצות ברורות לגבי המשך התהליך. חלק מהנועצים רואים בפסיכולוגית התעסוקתית נציגה של המוסד לביטוח לאומי והתהליך יכול להתפס כתהליך מיון שמטרתו לקבל אישור והמלצה על מסלול הלימודים אליו הנועץ שואף. הפסיכולוגית, בכל אחד מהמקרים שיתוארו בהמשך המאמר, שואפת ליצור ברית טיפולית בינה לבין הנועץ. תחילת הברית הטיפולית בתיאום ציפיות ראשוני לגבי התהליך והמשכה לכל אורכו בבחינה מתחדשת של הציפיות והמטרות, גם במקרים של חוסר הסכמה. הנועץ הוא שותף מלא בתהליך, ובשיחת ההיכרות מודגשת הציפייה כי ייקח בו חלק פעיל. השאיפה היא ליצור תחושת ביטחון שתאפשר אותנטיות, כנות ואמונה בכך שהפסיכולוגית והנועץ הם שותפים בתהליך של חקירה שמטרתו טובת הנועץ.

העבודה עם אוכלוסייה שיקומית דומה מבחינות רבות לעבודה עם אוכלוסיות אחרות כאשר המגבלה תופסת מקום ככל אחד מהמניעים והשיקולים המנחים את הנועץ בבחירתו התעסוקתית. בצד זאת, לאוכלוסיית השיקום מאפיינים ייחודיים ואתגרים שאינם נפוצים בתהליכי ייעוץ תעסוקתי באוכלוסייה הכללית. במאמר זה אנסה לפתוח חלון לאתגרים עמם אנו מתמודדות במסגרת תהליכי הייעוץ הנערכים ביחידת האבחון. אציג מוטיבים נפוצים שעולים בעבודת הייעוץ ואדגים בעזרת תיאורי

יעל גולדפרב היא פסיכולוגית תעסוקתית מומחית במכללת גל - גשר לקריירה, לוינשטיין ברעננה.

של תפקודו, תוך ניסיון להתבונן על העבר וההווה, בכדי לתכנן את העתיד.

במסגרת תהליך השיקוף השיח עלול לקבל אפיון של "אני" ו"אתם", כאשר מול הרצון האוטנטי של הנועץ לממש את שאיפותיו, הפסיכולוגית עלולה להתפס כדמות חוסמת שאינה מאפשרת מימוש עצמי. הנועץ חווה לעתים תחושות קשות של תסכול, ייאוש, חוסר אונים וחוויה שלא רואים אותו ואת רצונו. היכולת לצמוח איתו מתוך המקום הזה ולבנות שיח אחר מהווה אתגר משמעותי. בבסיס ההתמודדות עם האתגר קיים המאמץ לבנות קשר ייעוצי שביסודו תפיסה של שותפות. אם הפסיכולוגית מצליחה ליצור ברית שותפות השיח יכול להשתנות משיח מפוצל לשיח של "אנחנו" המאפשר לנועץ להכיל בתוכו את השאיפות והחלומות לצד המגבלות, ולמצוא אפיק ביטוי ריאלי שיוביל לחוויה של הצלחה. תוך איזון עדין בין העצמה והדגשה של הכוחות לדיאלוג בלתי מתפשר עם המציאות, מתאפשרת הבנה של השאיפות והמטרות וניתן לתכנן יחד שבילים חדשים המובילים למימוש עצמי. הבנה של המניעים לבחירה ובדיקה של התפיסות העומדות בבסיס הבחירות, כמו גם של סגנון קבלת ההחלטות, מאפשרת הגדרה מחודשת של מטרות המחוברות למציאות.

המחויבות של הפסיכולוגית התעסוקתית להביא את קולה של המציאות לתוך החדר מצטברת לאורך זמן לחוויה של תסכול. זהו תפקיד לא פופולרי ולא מהנה, המעורר כעס ותסכול שאותם צריכה הפסיכולוגית להכיל, תוך שמירה על נקודת מבט אמפתית. לא פעם אנו מוצאות את עצמנו בקונפליקט בין הצורך לשקף את המציאות הקשה לבין הרצון להעצים ולהיות דמות מיטיבה שמאמינה בנועץ וביכולותיו. עם זאת, אנו מאמינות כי שיקוף המציאות הוא הכרחי על שהנועץ יפנה לנתיב שיאפשר לו להצליח.

תיאור מקרה: נתי

המקרה של נתי מדגים כיצד לאחר שנים של השתלבות חלקית ובלתי מספקת בשוק העבודה, הבנה של הצרכים והמגבלות במסגרת תהליך אבחון וייעוץ הובילה לחוויה של הצלחה, סיפוק ויצירתיות. נתי בן 31. מאובחן עם לקויות למידה והפרעת קשב וריכוז וכן כמתמודד עם הפרעה דו-קוטבית. למרות הקשיים הגיע נתי להישגים לימודיים (12 שנות לימוד, תעודת בגרות וכן תואר ראשון רב תחומי במכללת תל-חי). נתי התחיל לימודים בשני קורסים עם אוריינטציה ישירה יותר לעולם העבודה (קורס הפקה של "רשת" וקורס QA) אך לא סיים אותם. במוקד הייעוץ עמד הפער בין הצלחות לימודיות תיאורטיות לבין קושי למצוא סיפוק בעבודה. נתי עבד במגוון תפקידים בלתי מקצועיים (מחלק עלונים, מתדלק, קופאי, סוקר) שבהם לא מצא עניין, ולעומתם ברקע היו התנסויות חברתיות כמדריך בקייטנה ועבודה בגרעין נחל עם בני הקהילה האתיופית שהיו מהנות אך לוו בקשיים. בשיחות הייעוץ עלו קשיים רגשיים וחברתיים, דימוי עצמי שברירי וחוסר ביטחון. פער בין ציפיות גבוהות מעצמו לחרדה תפקודית הקשה עליו לצבור חוויות של הצלחה. במסגרת הייעוץ התבהרה ההבנה של צרכיו של נתי - נטייה חברתית והנאה מסייע ותמיכה באחר, בצד צורך בעבודה שיש בה הבניה של סדר היום והמשימות, עבודת צוות המאפשרת

העבודה עם אוכלוסייה שיקומית דומה מבחינות רבות לעבודה עם אוכלוסיות אחרות כאשר המגבלה תופסת מקום ככל אחד מהמניעים והשיקולים המנחים את הנועץ בבחירתו התעסוקתית. בצד זאת, לאוכלוסיית השיקום מאפיינים ייחודיים ואתגרים שאינם נפוצים

הייעוץ התעסוקתי כתהליך של שיקוף המציאות

במקרים רבים, בפרט כשמדובר במגבלה המלווה את הנועץ מילדות (כגון שיתוק מוחין, מגבלת שמיעה, מגבלת תקשורת), הנועץ פונה לתהליך השיקום בגיל צעיר יחסית, זמן קצר לאחר שסיים את לימודיו במערכת החינוך. מהשירות הצבאי ניתן פטור ולעתים קרובות אין ברקע ניסיון תעסוקתי כלל. את פנייתו של הנועץ מלווה שאיפה להמשיך ולהשתלב במסגרות הלימודים הגבוהות כפי שעושים בני גילו שאינם מתמודדים עם מגבלה. תפיסתו העצמית את יכולותיו נבנתה בסביבה חינוכית תומכת ומכילה, מותאמת ומונגשת. ממצאי האבחון עלולים להצביע על קשיים רבים בפן הלימודי וחסימים בידע (לדוגמה, היעדר שליטה בידע שנתפס כבסיסי ככפל וחילוק, על אף תעודה המעידה על ציון עובר בבגרות במתמטיקה, או אישיות רבה בביצוע הצובעת את כל מרחבי התפקוד). קשיים נוספים יכולים לעלות בהיבטים תפקודיים (קושי בהתמדה ובעמידה בזמנים, בהתנהלות עצמאית בתחבורה, בקבלת סמכות), חברתיים (קשיים בתקשורת בין אישית, התנהגות בלתי מותאמת לקודים חברתיים), וכן בהיבטים רגשיים ופסיכולוגיים (כגון חוסר יכולת להכיל תסכול, דימוי עצמי נמוך, מיקוד שליטה חיצוני ועוד). לא אחת, הפסיכולוגית התעסוקתית היא הגורם הטיפולי הראשון שנדרש להציב את המציאות, כפי שעולה באבחון, בפניו של הנועץ, ואת הקשיים שבהם הוא עלול להתקל בהגיעו לעולם הלימודים והעבודה. כל זאת בתהליך קצר יחסית. האבחון התצפיתי שבמקביל אליו נערכות שיחות הייעוץ, משמש ככלי עבודה לעימות עם המציאות. אם בתהליכי ייעוץ אחרים הפסיכולוג מסתמך על הדיווח הסובייקטיבי של הנועץ לגבי חוויותיו בעולם הלימודים או העבודה, במקרים אלו יש שימוש בתכנים העולים מתוך האבחון כגון חוות דעת המועברות על ידי המדריכה בכיתה (למשל כאלו הנוגעות לזמני הגעה והישגים לימודיים), תיאורים של אינטראקציות בין אישיות המתרחשות במפגש עם תלמידים נוספים והתמודדות עם דמויות סמכות. בשיחות אנו עוסקים בתכנים אלו ובהשלכה שיכולה להיות להם על ההשתלבות התעסוקתית. תהליך הייעוץ נע בין הבנה של תהליכים תוך-אישיים המשפיעים על עולמו הפנימי של הנועץ והתנהלותו לבין הכרה בתהליכים בין אישיים וביטויים מעשיים

ביטחונה העצמי. הלימודים במכינה דרשו התמודדות וקבלה של מגבלת השמיעה. בתהליך הדרגתי מאוד הבושה הבסיסית התמתנה, וריטה אף הופיעה בשיר שהתלמידים הציגו בשפת סימנים במסגרת אירוע לציון יום השמיעה. בשיחותינו המאוחרות הרשימה כבטוחה יותר בכישוריה ובעצמה. ריטה ביטאה אמונה שכשמנסים ומשקיעים מצליחים, אשר התחזקה לאור חוויות ההצלחה שרכשה במהלך הלימודים. ריטה אף ציינה כי תדירות כאבי הראש שליוו אותה הלכה ופחתה. בשיקולים לבחירת המקצוע היא התמקדה מאוד בתוכני הלימודים ורמת הקושי, ככל הנראה מתוך מידה של חוסר ביטחון בפן הלימודי שעדיין

ליוותה אותה. נדרש ממנה מאמץ על מנת להכניס שיקולים ארוכי טווח בהחלטתה, אך למרות החששות בחרה בלימודי טכנאות שיניים הדורשים למידה עיונית נרחבת. בעזרת מוטיבציה גבוהה ועידוד מתמיד מצוות המכללה ריטה הצליחה לסיים את הקורס בהצלחה ולהשתלב בעבודה בתחום מקצועי ויציב.

הייעוץ כתהליך של השלמה עם אובדן, ובנייה של זהות חדשה

קבוצה אחרת של נועצים מאופיינת בכך שהמגבלה היא גורם שנכנס לחייהם בשלב מאוחר. אירוע של פגיעה או מחלה קטע את מסלול חייהם והם אינם יכולים לחזור ולעסוק במקצוע שבו עסקו קודם לכן. בנוסף לצורך להתמודד עם ההשלכות הרפואיות של המגבלה, הם נאלצים להתמודד עם חוויה קשה של אובדן. הזהות התעסוקתית שהייתה מרכזית בחייהם אבדה וההשלכות רבות, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה נפשית דרך פגיעה בתחושת המסוגלות, בדימוי העצמי, במערך התפקידים במשפחה ועוד. תהליך הייעוץ יכול להתנהל בעיצומו של תהליך האבל באופן המקשה על הנועץ למצוא בעצמו יכולות ואהבות שיהוו בסיס לשאיפה אחרת. בשיחות הייעוץ ניתן מקום ולגיטימציה לתחושת האובדן, בצד ניסיון למצוא מרכיבים מתוך המקצוע הקודם שיוכלו לקבל ביטוי בתחומים אחרים. במקרים רבים הכניסה למקצוע הראשוני הייתה מקרית מבלי שנעשתה

תמיכה, וכן אוכלוסייה שאינה דורשת הקניית משמעת כגון עבודה בחינוך מיוחד עם ילדים הסובלים ממגבלות פיזיות או מנטליות. הבנת הצרכים אפשרה לנתי להסתכל מבעד לכותרת התפקיד ולשאיפה להשתלב בתפקיד נחשב התואם את הישגיו האקדמיים, ולהתמקד בתוכן של העבודה שבה הוא רוצה לעסוק. בסיום התהליך נתי החל לעבוד בתפקיד סייע התפתחותי בבית ספר לחינוך מיוחד וחודשים ספורים לאחר מכן התקשר בשמחה לספר לפסיכולוגית שהוא קיבל תקן קבוע לשנת הלימודים העוקבת.

תהליך הייעוץ נע בין הבנה של תהליכים תוך-אישיים המשפיעים על עולמו הפנימי של הנועץ והתנהלותו לבין הכרה בתהליכים בין אישיים וביטויים מעשיים של תפקודו, תוך ניסיון להתבונן על העבר וההווה, בכדי לתכנן את העתיד

הייעוץ כהזדמנות לשינוי וצמיחה

אל מול מקרים אלו, קיימים גם תהליכים המאפשרים העצמה ומלווים בחוויה ראשונה של הצלחה לאחר שנים רבות של כישלונות ותסכול. התמיכה של הפסיכולוגית התעסוקתית, כחלק ממערך התמיכה של צוות המכללה (מורים בלמידה אישית, ליווי סוציאלי, ליווי לימודי), מאפשרת רשת ביטחון במסגרתה ניתן לממש את הפוטנציאל הלימודי לראשונה. ישנן דוגמאות רבות לנועצים עם מגבלה אשר העבירו את חייהם מבלי להשתלב בחברה הכללית או בשוק העבודה וחיו בבדידות, המקבלים לראשונה צוהר לחיים של עשייה. במקרים אחרים הנועץ חווה פגיעה ש"זרקה" אותו ממסלול חייו לזמן ארוך. תהליך האבחון (במרבית המקרים מדובר באבחון תצפיתי ארוך טווח) מאפשר לחזור שוב לתלם במסגרת בטוחה ותומכת. בשיחות יכולה להיות נגיעה בהיבטים בסיסיים ביותר של תפקוד ונראות כגון לבוש ואסתטיקה אישית, והשינוי לעתים קרובות מיידי ומשמעותי. תהליך האבחון והייעוץ מאפשר לזהות פוטנציאל לימודי בקרב נועצים אשר לא היו להם הזדמנויות ללמוד מסיבות שונות (כלכליות, חברתיות או בשל לקויות למידה והיעדר תמיכה) ולעודד את הנועץ לממש פוטנציאל זה.

תיאור מקרה: ריטה

ריטה בת 44, מוכרת על רקע מגבלת שמיעה, כאבי ראש כרוניים ובעיות אורתופדיות. נשואה ואם לשני ילדים. מרבית שנות עבודתה עסקה בטיפול בקשישים אך אינה יכולה להמשיך בכך בשל כאבי גב. בשיחת הקליטה עלה הרושם כי ריטה חוששת מאוד ממסגרת לימודית ואינה מחוברת למגבלת השמיעה המלווה אותה. למרות החששות, הסכימה להשתלב בלימודי מכינה להשלמת השכלה בכיתה המיועדת עבור חירשים וכבדי שמיעה. בשיחות הייעוץ עסקנו במסוגלות הלימודית של ריטה שהלכה והשתפרה תוך שצברה חוויות הצלחה שחיזקו את

חשיבה על הזהות התעסוקתית המתפתחת. במקרים כאלו בפרט, יש צורך לחזור אחורה ולהרחיב את מגוון המקצועות שיכולים להיות רלוונטיים עבור הנועץ¹. התזמון של תהליך הייעוץ הוא משמעותי משום שבמקרים מסוימים הנועץ אינו פנוי עדיין לעשות את השינוי התודעתי הנדרש על מנת לוותר על המקצוע המקורי, והתהליך נדחה למועד מאוחר יותר.

תהליך האבחון [...] מאפשר לחזור שוב לתלם במסגרת בטוחה ותומכת. בשיחות יכולה להיות נגיעה בהיבטים בסיסיים ביותר של תפקוד ונראות כגון לבוש ואסתטיקה אישית, והשינוי לעתים קרובות מידי ומשמעותי

תיאור מקרה: אלכס

אלכס בן 48, יליד אוזבקיסטן, נשוי ואב לשלושה. בעל השכלה תיכונית מארץ מוצאו. במסגרת שירותו הצבאי עבר הכשרה לתפקיד של טבח ועסק בתחום בהצלחה לאורך השנים במסגרות שונות. לאחר שנפצע פעמיים בידיו לא הצליח להמשיך בעבודתו. בשיחות סיפר כי לאחר הפציעה היה עצבני, נכנס לדיכאון והסתייע בשל כך בטיפול פסיכולוגי ותרופתי. עוד סיפר על מצב מתוח בבית. הוא היה מרבה לריב עם אשתו ועם ילדיו, ואף כמעט הגיע למצב של גירושים. כבר בשיחת הקליטה ניתן היה לראות שאלכס נרגש מאוד לקראת תהליך השיקום ומעוניין בו. הוא הפגין אחריות ומחויבות לאורך כל התהליך, ויחד עם זאת היו שינויים במצב הרוח. ההתלהבות בשיחת הקליטה התחלפה במהרה בתסכול. הקושי להתמודד עם המטלות, בין

השאר בשל קשיי שפה, גרמו לירידה חדה באנרגיות שהפגין בתחילה. ההצלחה המקצועית שחווה בתחום הטבחית התגשמה עם המציאות הלימודית מולה נאלץ להתמודד באבחון. בתהליך הייעוץ שנערך במקביל לאבחון התצפיתי החל מצב רוחו להשתפר והישגיו השתפרו בהתאם, סף התסכול עלה ואיתו תחושת המסוגלות. אלכס הרשים במיוחד בכישוריו החברתיים הטובים ובקסמו האישי. בשיחות הייעוץ שוחחנו על כך שאלכס מחובר מאוד למקצוע הטבחית שהעניק לו שייכות, מעמד ותחושת הצלחה. הזהות המקצועית שאבדה השפיעה על ביטחו העצמי וכן על מקומו כמפרנס במשפחתו שהיה משמעותי עבורו. בתחילתו של תהליך הייעוץ ניכר קושי רב להשתחרר מזהות התעסוקתית כטבח. הוא הביע רצון וצורך במציאת כיוון חדש אך התהליך לוהה בתחושות של אובדן ותסכול נוכח המצב אליו נקלע. במקביל לקבלה של האובדן וביסוס הביטחון ביכולותיו הלימודיות עסקנו באקספולרציה נרחבת שלבסוף הובילה אותו להשתלב בהצלחה בקורס עובדי השמה ומדריכים שיקומיים הנותן ביטוי לכישוריו הבין אישיים הטובים וכן לנשיות חברתיות שלא באו לידי ביטוי באופן משמעותי במקצועו הקודם.

מציאת תקווה במקרים של מיעוט אפשרויות

מרבית התיאוריות בתחום הפסיכולוגיה התעסוקתית נבנו סביב התפיסה כי לנועצים קיימות מגוון אפשרויות לימודיות ותעסוקתיות ועליהם לבחון אותן ולקבל החלטה (Brown, 2002). במסגרת עבודתנו אנו נתקלות באופן שוטף במקרים שבהם מרחב הבחירה מצומצם מאוד ואינו תואם את השאיפות או הנטיות התעסוקתיות של הנועץ. יש מקרים שבהם בשל שילוב של נסיבות מגבילות קשה להעלות אפשרויות בחירה כלשהן, לפחות באותה נקודת זמן שבה מתקיימת הפנייה לייעוץ. מצד הנועץ עולה הציפייה שהפסיכולוגית תביט בתוצאות האבחון ותגיד "מה מתאים לי". נועצים רבים מחפשים את ה"רשימה" של המקצועות שממנה הם יוכלו לבחור. ציפייה זו אינה ייחודית לאוכלוסייה השיקומית ומהווה אתגר נפוץ בתהליכי ייעוץ תעסוקתי, אך היא מתסכלת במיוחד כאשר היא פוגשת בנסיבות חיים מגבילות ותחושה קשה של מצוקה וכמיהה לישועה מצד הנועץ. הפסיכולוגית מוצאת את עצמה ללא כל "שפן" שאפשר לשלוף מהכובע אשר ייתן פתרון קסם למציאות של ריבוי חסמים (גם אנחנו לעתים קרובות חולמות חלומות בלתי רציונליים שכאלו...). במקרים מסוג זה, המניעים לבחירה בתחום העיסוק אינם יכולים להיות פנימיים (אינטרינזיים) לתפקיד עצמו, כי אם חיצוניים (אקסטרנינזיים) כגון תנאי העבודה, סביבת העבודה, יכולת ההשתכרות בתחום וההתאמה למגבלה.

בצד הפשרה הבלתי נמנעת על המניע הפנימי, קיימים תכנים שניתן לעסוק בהם בתהליך הייעוץ המסייעים להפנמה של מניעים חיצוניים כך שהם הופכים למכבידים פחות ואף נהיים משמעותיים². תהליך ייעוץ המאופיין בצמצום אפשרויות יכול לכלול בתוכו הבנה של המגבלות ובצידה בחירה בתחום עיסוק שיאפשר לנועץ לרכוש מקצוע בהצלחה באופן שיגביר את

¹בליוך נעזר במסגרת התיאורית של גוטפרדסון על מנת להבין את תהליך התיחום שמתבצע בשלבים הראשוניים של הבחירה התעסוקתית ומתאר את ההתערבות הנדרשת על מנת לבחון מחדש את המקצועות שלא נשקלו ולהרחיב את מגוון האפשרויות (בליוך, 2014).

לצרכיו של המשתקם (מכינות להקניית מיומנויות להתנהלות עצמאית בחיים, מערכי דיון, קבוצות תמיכה ועוד). במסגרת העשייה נדרשת היכרות רחבה עם מגוון נותני שירותים (גורמים ממשלתיים כגון משרד הרווחה, שירותי סל שיקום לנפגעי נפש של משרד הבריאות, עמותות ותוכניות של השמה, אפשרויות תעסוקה שונות כגון מפעלים מוגנים, השמה נתמכת, כלים שמפעיל משרד הכלכלה כגון חוק שכר מינימום מותאם ועוד). הניסיון הנצבר מאפשר לחבר בין הנועץ לתוכנית אשר תוכל לקדם אותו, גם במקרים שבהם לימודים אינם רלוונטיים בזמן היעוץ או שנדרש תהליך מקדים טרם ההשתלבות בשוק העבודה. נתינת מקום למרחב החוויות האנושיות בחייו של הנועץ מובילה לעתים קרובות ליציאה מחדר היעוץ על מנת ליצור באופן אקטיבי קשרים שיסייעו לנועץ לעשות את הצעד הנדרש. על הפסיכולוגית להתנהל בתוך מערך מורכב של ריבוי דעות: הנועץ, עובדת השיקום, ולעתים קרובות בני משפחה וגורמי טיפול מלווים נוספים. נדרשות שיחות ופגישות עם גורמים אלו על מנת לחבר את כולם יחד ולהגיע לשיתוף פעולה והסכמה לגבי המשך הדרך התעסוקתית.

בשיחות היעוץ עסקנו במסוגלות הלימודית של ריטה שהלכה והשתפרה תוך שצברה חוויות הצלחה שחזקו את ביטחונה העצמי. הלימודים במכינה דרשו התמודדות וקבלה של מגבלת השמיעה. בתהליך הדרגתי מאוד הבושה הבסיסית התמתנה, וריטה אף הופיעה בשיר שהתלמידים הציגו בשפת סימנים במסגרת אירוע לציון יום השמיעה

עד כה, הוצגו בעיקר מאפיינים של הנועץ המהווים חסם בהשתלבות בשוק העבודה. חשוב לציין כי לאוכלוסייה המתמודדת עם מגבלה קיימים חסמים בתעסוקה שאינם קשורים במאפיינים של נועץ מסוים אלא בהיותו חלק מקבוצת מיעוט. ההבנה כי קיימים חסמים מבניים ביחס של שוק העבודה והמעסיקים ובגישה למוקדי הכוח בחברה נדרשת על מנת שניתן יהיה להציע דרכי התערבות אפקטיביות ולא להאשים שלא מדעת את הקורבן של הדיכוי החברתי (Blustein et al., 2008). ישנם מקרים שבהם נפעל ככל שבאפשרותנו על מנת להניע תהליכי שינוי בעולם הלימודים והעבודה. במקביל לחשיבות הרבה של הכנסת המציאות לתהליך היעוץ, חשוב גם

תחושת מסוגלות שלו, יסייע לו להשתלב בתפקיד במקום עבודה שיאפשר לו עצמאות ואוטונומיה וכן חיבור לסביבה חברתית. גם במקרים שבהם לימודים עיוניים לתעודת מקצוע אינם מתאפשרים מסיבות שונות (רמה לימודית, גיל, דוחק כלכלי), מתן דגש על סביבת עבודה שבה הנועץ יוכל לבטא תחושת מסוגלות וליצור קשרים חברתיים יכול לתת תקווה ודרך מוצא מתוך המבוי הסתום.

תיאור מקרה: אלי

אלי בן 38, נשוי ואב לארבעה ילדים. סיים 10 שנות לימוד בתיכון מקצועי. במהלך כיתה י' עזב את בית הספר, לדבריו משום שרצה לצאת לעולם, להרוויח כסף, ולהיות "אדון לעצמי". לאחר שעזב את לימודיו נקלע באופן מקרי לתחום הריהוט ולמשך כ-20 שנה עבד כרפד בחנויות רהיטים. בתחילת שנות ה-20 עבר תהליך חזרה בתשובה, התחתן, וכיום הוא מנהל אורח חיים חרדי. בשנה שלפני הגעתו ליעוץ החל לסבול מהתקפי אלרגיה קשים שמקורם בקרדית האבק. אלי נאלץ לעזוב את תפקידו בשל הסביבה הרוויה באבק ואיבד את מקור הפרנסה שלו. בשל המצוקה הכלכלית שחש ליוותה את היעוץ מבחינתו תחושה של בהילות. למרות נטיות מובהקות לתחום האומנותי הוא החליט לפנות ללימודים בקורס עיבוד שבבי ממוחשב המוביל לתעסוקה נדרשת ובטוחה. בשיחות היעוץ ניסיון להרחיב את נקודת המבט על מנת שאלי יוכל לחיות בשלום עם הפשרה שבבחרתו. שוחחנו על המקום של המשפחה בחייו, הרצון למלא את תפקידו כמפרנס והבחירה בתחום שבו יש לו סיכוי גבוה להצלחה ולחוש בעל יכולת. בהשתלמות מקצועית שבה נכח במסגרת הלימודים בקורס אלי ראה עובדים מהתחום בעלי חזות חרדית. הוא סיפר לי על כך בשמחה וניכר היה כי ההכרה בכך שיש אנשים "כמוהו" בתחום עזרה לו להרגיש שייך. חוויה זו, בשילוב המקום המרכזי שתפס במרקם החברתי בכיתת הלימוד, אפשרו לו לבסס את שייכותו לתחום ולחוש שביעות רצון.

התבוננות מעבר לשאלת הבחירה התעסוקתית ויציאה מחדר היעוץ

אי אפשר להפריד באופן מלאכותי את הנושא התעסוקתי ממגוון מרחבי החיים. קיימים הקשרים רבים להיבטים נוספים בחייהם של הנועצים כגון יחסי תלות עם הורים, יחסים זוגיים (או היעדרם), השתלבות חברתית ועוד. במסגרת תהליך היעוץ התעסוקתי יש צורך להראות פתיחות ואמפתיה להיבטים תעסוקתיים ולא תעסוקתיים בחייו של הנועץ³. הפסיכולוגית מקבלת החלטה היכן היא יכולה לתת את התמיכה הנדרשת והיכן עליה לערב גורמים נוספים על מנת לאפשר לנועץ עזרה במקרים שבהם היא אינה יכולה לסייע לו מסיבות של משאבים מוגבלים, של צורך במומחיות נוספת או צורך בתוכניות המותאמות ספציפית

² Ryan & Deci (2000) טוענים במסגרת תיאוריית ההגדרה העצמית (self-determination theory), כי גם בין מניעים חיצוניים קיימת שונות. במחקרים נמצא כי קיימים כמה גורמים מצביים המאפשרים הפנמה של מניעים חיצוניים כך שהם הופכים להיות מכבידים פחות ולעתים אף נהיים משמעותיים. ככל שהערך החיצוני מופנם בתפיסה העצמית, גוברת מידה של עקביות, תפיסה עצמית חיובית יותר, וכן מחויבות איכותית יותר לתפקיד. גורמים מרכזיים שמסייעים לתהליך ההפנמה הם תחושת אוטונומיה (מוטיבציה חיצונית אוטונומית יותר נמצאה קשורה במידה גבוהה יותר של מחויבות, ביצוע, פחות נשירה, למידה איכותית יותר ותחושת well being), קבוצת התייחסות חברתית המתבטאת בתחושת שייכות וחיבור ותחושת מסוגלות.

³ בלושטיין וספנגלר הגדירו זאת כ- (Blustein & Spengler, 1995) Domain sensitive approach.

פרץ את הדרך לתלמידים נוספים המתמודדים עם מגבלת שמיעה להשתלבות בתחום עיסוק נדרש זה.

סיכום

על מנת לתת תמונה בהירה, תוארו מוטיבים מרכזיים הנפוצים בתהליכי האבחון והייעוץ התעסוקתי-שיקומי. המציאות כמובן עשירה ומגוונת מכך. ישנם תהליכים המשלבים מאפיינים ממוטיבים שונים ואחרים שיוצרים סיפור חדש וייחודי. משותפת לכולם השאיפה לבחור בהיבטים תעסוקתיים מתוך הבאה בחשבון של מכלול מרחבי החיים. את כלל תהליכי הייעוץ מלווה השאיפה להעצים את הנועץ ולצייד אותו בהבנה של עצמו ושל עולם העבודה שתאפשר לו להמשיך ולצעוד לעבר הצלחה וסיפוק.

לנסות לאתגר את המציאות התעסוקתית על מנת להרחיב את האפשרויות ולפתוח דלתות עבור אוכלוסייה שלרבים בה חסרה גישה לתנאי פתיחה שוויוניים בעולם העבודה.

במקביל לחשיבות הרבה של הכנסת המציאות לתהליך הייעוץ, חשוב גם לנסות לאתגר את המציאות התעסוקתית על מנת להרחיב את האפשרויות ולפתוח דלתות עבור אוכלוסייה שלרבים בה חסרה גישה לתנאי פתיחה שוויוניים בעולם העבודה

תיאור מקרה: אנדריי

אנדריי בן 41, יליד רוסיה, חירש מלידה המתקשר היטב בשפת הסימנים. סיים לימודים תיכוניים ברוסיה שלאחריהם השתלב בעבודה במפעל לעיבוד שבבי בה התמיד כ-15 שנים. לאחר שעלה לארץ עבד בתפקידי ניקיון וסבלות עד שבעיות אורתופדיות אילצו אותו לעזוב את עבודתו. על מנת לשפר את שליטתו בעברית השתלב במכינה לתלמידים חירשים וכבדי שמיעה והראה מוטיבציה יוצאת דופן. בשיחות הייעוץ יצר קשר פתוח ונחוה כגבר בעל נוכחות, בטוח בעצמו ובכישוריו. לימודי עיבוד שבבי ממוחשב, שתאמו את הרקע התעסוקתי של אנדריי, היו חסומים בפני תלמידים עם לקות שמיעה, בשל תפיסה רווחת של מעסיקים כי עבודה בסביבה מפעלית רועשת עלולה להוביל לירידה בשמיעה. לאחר שאי אלו אפשרויות לימוד נפסלו מסיבות שונות, נערכה פנייה של הפסיכולוגית התעסוקתית לרופאה התעסוקתית הראשית במשרד הכלכלה שבעקבותיה החל תהליך של שיח בין המכללה לגורמים רפואיים ולמעסיקים בתחום. השיח הוביל לקליטתו של אנדריי לקורס, הוא סיים אותו בהצלחה והשתלב בעבודה בתחום. התהליך

מקורות

1. בליך, נ' (2014). תיחום ופשרה - תיאוריה ומעשה. אדם ועבודה, 2, 5-10.
2. Blustein, D. L., Kenna, A. C., Gill, N., DeVoy, J. E. (2008). The psychology of working: A new framework for counseling practice and public policy. *The Career Development Quarterly*, 56, 294-308.
3. Blustein, D.L. & Spengler, P. (1995). Personal adjustment: Career counseling and psychotherapy. In B. Walsh & S. Osipow (Eds.), *Handbook of Vocational Psychology: Theory, Research, & Practice* (2nd ed.,295-329). Hillsdale, NJ: Lawrence Elbaum Associates.
4. Brown, D. (ed.) (2002). *Career choice and development* (4th. Ed.). San Francisco: Jossey Bass.
5. Maki, T.F. & Riggat, D.R. (2004). Concepts and paradigms. In D.R. Riggat & T.F. Maki (Eds.). *Handbook of rehabilitation counseling* (Chapter 1), New York: Springer.
6. Ryan, R.M. & Deci, E.L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78.

